

НОВІ МАТЕРІАЛИ ПРО АРХЕО-СПЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ОБ'ЄКТ В УРОЧ. ТУРЕЦЬКА КРИНИЦЯ НА БУКОВИНІ**Сергій ПИВОВАРОВ,**Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник
pyvovarov.sergiy@gmail.com;**Микола ІЛЬКІВ, Віталій КАЛІНІЧЕНКО,**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ilkiv_chnu@ukr.net; v.kalinichenko@chnu.edu.ua**NEW MATERIALS ABOUT ARCHEO-SPELEOLOGICAL OBJECT IN THE TERRAIN TURETSKA KRYNYTSIA IN BUKOVINA****Sergiy PYVOVAROV**

National Kyiv-Pechersk Historical Cultural Preserve

Mykola IL'KIV, Vitaliy KALINICHENKO,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ORCID: 0000-0002-1501-876X; Researcher ID: D-5825-2017

ORCID: 0000-0002-0808-1613; Researcher ID: R-8172-2016

Пивоваров Сергей, Илькив Николай, Калининченко Виталий. Новые материалы об археологическом объекте в урочище Турецкая Криница на Буковине¹. Цель исследования. В статье представлено описание и характеристику многослойного археологического объекта средневекового времени вблизи с. Зеленая Липа Хотинского района, который расположен на высоком правом берегу р. Днестр, в урочище Турецкая Криница. В результате исследований Славянской экспедиции Института археологии СССР 1982 г. (руководители И. П. Русанова, Б. А. Тимошук) выявлены материалы райковецкой и древнерусской культур, а памятник идентифицирован как языческое святилище с «храмом идольским» и жертвенным колодезем. Speleoархеологическое изучение объекта, которое показало перспективность дальнейших исследований, провел в 1980-1990-х годах Б. Т. Ридуш. В связи со спецификой объекта для его изучения использовались различные **методы исследования**: описательный; обобщения – для анализа историографии и истории исследования; стратиграфический – для характеристики культурных наслоений памятника, определения его относительной хронологии; типологический – для изучения отдельных находок; сравнительный – для сопоставления результатов археологических, письменных и геологических материалов. С помощью естественных анализов, в т.ч. спектрального, определено элементный состав обнаруженных на памятнике слитков металла. **Научная новизна.** Впервые высказано предположение о связи объекта с медеплавильным делом древнего населения региона. **Выводы.** Доказано, что человеческая деятельность на территории памятника и в ее окрестностях имела место не только в эпоху средневековья, но и в раннее новое время. Нововыявленные материалы, вместе с другими косвенными данными, позволяют предположить, что исследуемый объект мог быть древним горно-металлургическим центром.

Ключевые слова: археологический объект, Турецкая Криница, языческое святилище, медные слитки, горно-металлургический центр.

Чернівецька область, а в історико-етнографічному відношенні – Північна Буковина та Хотинщина (Північна Бессарабія) – винятково багатий регіон України на старожитності різних епох. На порівняно обмеженій території краю зафіксовано та у різній мірі досліджено близько двох тисяч археологічних пам'яток/об'єктів, кількість яких зростає з кожним польовим сезоном. Чимало пам'яток різних епох стали еталонними, хрестоматійними. Межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра традиційно розглядається в якості «контактної зони», яка проявляла себе на різних етапах історичного розвитку. Цьому сприяла етнокультурна ситуація та різноманіття природних умов, які дозволяли вести традиційне господарство як осілим землеробам, так і рухливим скотарським племенам, займатися багатьма промислами та ремеслами. Наближення русел трьох великих рік, зручні гірські перевали, наявність соляних джерел та покладів кременю – все це додатково посилювало «контактність» регіону.

Постановка проблеми. Попри значні за масштабами та вагомі за результатами археологічні дослідження багато пам'яток потребують визначення й уточнення культурно-хронологічної приналежності. У недостатній

мірі здійснено функціональну ідентифікацію різних археологічних об'єктів, у т.ч. доби середньовіччя і раннього нового часу. Однією із маловивчених та остаточно не атрибутованих археологічних пам'яток Буковини є багатошаровий об'єкт в уроч. Турецька Криница (Криница) поблизу с. Зелена Липа на Буковині (Хотинський р-н, Чернівецька обл.). У зв'язку з цим автори ставлять перед собою за мету проаналізувати висловлені в історіографії гіпотези, ввести до наукового обігу нові матеріали, а також запропонувати власне бачення щодо його інтерпретації.

Історіографія проблеми. Інтерес до цієї неординарної пам'ятки виник ще в XIX ст. Очевидно, одним із перших її оглянув й описав відомий мандрівник і дослідник О. С. Афанасьєв-Чужбинський (1817-1875). Він відзначив, що неподалік села Перебиківців: «Між скелями, де за переказами жили розбійники... існує і до цього часу глибока яма у вигляді колодязя. Що це не справа природи свідчать правильно пробиті прямовисні стіни, які зберігають майже квадратну форму. Подейкують, що нібито внизу там були підземні ходи, що в них заховані скарби... припустимо, немає там ніяких скарбів, але було б цікаво поближе познайомитися із підземеллям,

¹ Основні результати дослідження були виголошені на XVI міжнародній науковій конференції «Церква – наука – суспільство» (Київ, 29 травня – 2 червня 2018 р.).

яке пробите в скалі із якоюсь метою². Далі він резонно відзначає: “Що це не колодязь немає й мови: по-перше, під боком Дністер – отже води не могло бракувати; по-друге, пробивати колодязь в кам'яній скелі не було потреби, коли можна це зробити у більш м'якому ґрунті; нарешті, закрите місце, куди проникнути складно й небезпечно для життя... – все це слугує доказом, що тут був або хід... або просто сховок для людей, які мали потребу переховуватися в утаємниченому місці”³. І хоч у своїй книзі О. С. Афанасьєв-Чужбинський пропонував сучасникам здійснити розкопки пам'ятки і з'ясувати справжнє призначення колодязя, роботи із його вивчення були започатковані лише через 120 років.

У 1982 р. Слов'янська експедиція Інституту археології СРСР під керівництвом відомих фахівців І. П. Русанової (1929-1998) та Б. О. Тимощука (1919-2003), яка вивчала слов'яно-руські старожитності регіону, здійснила огляд пам'ятки і провела там дослідження⁴. Було знято інструментальний план об'єкта і встановлено, що мис, в підніжжі якого розташований вирубаний у скелі колодязь, має розміри 42×14 м (див. рис. № 1). Навколо нього не знайдено штучних оборонних насипів, тобто він не був захищений жодними фортифікаціями. Сам колодязь “Турецька Криниця”, особливо його південна стіна, добре збереглися. Обміри показали, що колодязь мав розміри 2,1×2,1 м і глибину 14,5 м, проходив через товщину скелі і заглиблювався у м'які глинисті нашарування.

На вершині мису було простежено округле підвищення діаметром близько 8 м і висотою 0,7 м. Його розкопки показали, що тут знаходилася будівля підпрямокутної форми, орієнтована кутами за сторонами світу. Вдалося простежити рештки південної стіни довжиною 5,3 м та частково західну (4,2 м) і східну стіни. Як встановили дослідники, стіни будівлі були складені з двох паралельних рядів колод, які лежали на віддалі 0,2-0,3 м одна від одної і були обмащені товстим шаром глини.

Майже в центрі приміщення простежені рештки стовпової ями, діаметром 0,6-0,7 м і глибиною 1,2 м. На дні ями лежав товстий шар вугілля, її стінки були сильно обпалені. Неподалік знайдено поховання в округлій ямі діаметром 2 м і глибиною 0,4 м від рівня підлоги. Кістяк лежав у витягнутому на спині положенні, зі складеними на грудях руками і був орієнтований головою на захід. У похованні трапилися фрагменти слов'янського посуду і камінь розмірами 0,4×0,6 м. З обох сторін від споруди були виявлені округлі ями діаметром 0,6-0,8 м, заповнені вугіллям і перепаленою глиною. На території споруди та в ямах дослідниками була також знайдена ліпна і кружална слов'янська кераміка Х ст. й фрагменти типового давньоруського посуду XII ст.⁵

Вивчення даної пам'ятки в Зеленій Липі дозволило Б. О. Тимощуку та І. П. Русановій пов'язати її із культовою діяльністю слов'янського населення і віднести до типу “храмів ідолських”. На їх думку, тут, на вершині пагорба, стояла дерев'яна споруда з ідолом всередині, а поряд знаходився “колодязь-шахта”, який використовувався для сакральних жертвоприношень. Побутування святилища із храмом вони відносили до слов'янського (Х ст., райковецька культура) та киево-руського (ХІ – перша половина ХІІ ст., давньоруська культура) періодів⁶. Б. О. Тимошук також вважав, що це святилище із храмом входило до Перебиківського гнізда слов'янських поселень, до якого були віднесені також городище і три селища⁷.

Після цих досліджень пам'ятка в уроч. Турецька Криниця вважалася в історіографії рештками слов'янського святилища, яке функціонувало й у період Київської Русі. Така її інтерпретація, обґрунтована фахівцями у галузі слов'яно-руської археології, на тривалий час стала основною гіпотезою, що пояснювала причини появи і використання видовбаного в скелі колодязя. Ця точка зору знайшла в подальшому відображення в науковій, науково-популярній та краєзнавчій літературі⁸.

² Афанас'єв-Чужбинський А. Поездка в Юзхнуу Россію. Очерки Днестра [Trip to Southern Russia. Essays of the Dniester], SPb., 1863, Ch. II., P. 54 [in Russian].

³ Ibidem, P. 54.

⁴ Русанова І. П., Тимошчук Б. А. “Slavyanskіe gorodishcha-svyatilishcha i yazycheskij khram” [Slavic hillfort-sanctuary and pagan temple], *Arkheologicheskіe otkrytiya 1982 goda* [Archaeological discoveries of 1982], Moskva, Nauka, 1984, P. 325–326 [in Russian].

⁵ Тимошчук Б. А., Русанова І. П. “Slavyanskіe svyatilishcha na Srednem Dnestre i v bassejne Pruta” [Slavic sanctuaries on the Middle Dniester and in the Prut basin], *Sovetskaya arkheologiya* [Soviet archeology], 1983, № 4, P. 165–168 [in Russian]; Русанова І. П. “Kul'tovye mesta i yazycheskіe svyatilishcha slavyan XI–XIII vv.” [Religious places and pagan sanctuaries of the slavs of the XI–XIII centuries], *Rossiyskaya arkheologiya* [Russian archeology], 1992, № 4, P. 59–61 [in Russian].

⁶ Русанова І. П., Тимошчук Б. А. “Yazycheskіe svyatilishcha drevnikh slavyan” [Pagan sanctuaries of the ancient slavs], Moskva, ARKHE, 1993, P. 104, pic. 14 [in Russian]; Русанова І. П., Тимошчук Б. А. “Yazycheskіe svyatilishcha drevnikh slavyan” [Pagan sanctuaries of the ancient slavs], Moskva, Ladoga-100, 2007, P. 54, 195 [in Russian]; Русанова І. П. “Istoki slavyanskogo yazychestva: Kul'tovye sooruzheniya Tsentral'noj i Vostochnoj Evropy v I tys. do n.e. – I tys. n.e.” [The origins of slavic paganism: Religious buildings in Central and Eastern Europe in the 1-st millennium BC. – I thousand AD], Chernovtsy, Prut, 2002, P. 31–33, 151–152 [in Russian]; Тимосчук В. “Pogans'ki gorodyscha-svyatylysha Galyts'koi Rusi” [Pagan hillforts-sanctuaries in Galician Rus], *Bukovyns'kyj zhurnal* [B Bukovynian journal], 1996, Ch. 1–2, P. 88–89 [in Ukrainian]; Тимошчук Б. О. “Yazichnits'ki svyatilishcha Galyts'koi Rusi” [Pagan sanctuaries in Galician Rus], *Istorko-filologicheskij vestnik Ukraïnskogo instituta* [Historical and Philological Bulletin of the Ukrainian Institute], Mshilmf, 1997, T. 1, P. 178 [in Ukrainian]; Тимосчук В. “Yazychnits'ki svyatlysha Galyts'koi Rusi” [Pagan sanctuaries in Galician Rus], *Medobory i dukhovna kul'tura davnikh, seredn'ovichnykh slov'yan (do 150 richchya vyyavlennya Zbruchs'kogo idolu «Svyatovitya»)* [Medobory and the spiritual culture of ancient, medieval slavs (up to 150 anniversary of Zbruch idol identification of «Svyatovitya»)], L'viv, 1998, P. 43 [in Ukrainian].

⁷ Тимошчук Б. А. *Vostochnoslavjanskaya obshchina VI–X vv. n.e.* [The community among the eastern slavs (the 6-th through 10-th centuries)], Moskva, Nauka, 1990, P. 168–169 [in Russian].

⁸ Rybakov B. A. “Yazychestvo Drevnej Rusi” [Paganism of Ancient Rus], Moskva, Nauka, 1987, P. 230 [in Russian]; Dobrzhan's'kij O., Makar Yu., Masan O. “Khotynshyna. Istorychnyj narys” [Khotinshina. Historical essay], Chernivtsi, Molodyj bukovynets', 2002, P. 57–58 [in Ukrainian]; Mys'ko Yu. “Yazychnits'ki khramy zakhidnykh i skhidnykh slov'yan: spraba porivnyal'nogo analizu” (na arkheologichnomu materialі) [Pagan temples of the Western and Eastern Slavs: an attempt of comparative analysis (on archaeological material)], *Pytannya starodavn'oji ta seredn'ovichnoji istoriji, arkheologiji j etnologiji* [Questions of ancient and medieval history, archeology and ethnology], 2001, T. 1, P. 192–195 [in Ukrainian]; Pyvovarov S. V. “Khrystyans'ki starozhynosti v mezhyrichchi Verkh'ogo Prutu ta Seredn'ogo Dnistra” [Christian antiquities in the boundary between the Upper Prut and the Middle Dniester], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2001, P. 100, rys № 17, 101–102 [in Ukrainian]; Pyvovarov S. V. “Khrystyans'ki ta yazychnits'ki pam'yatky davn'orus'koi Bukovyny” [Christian and pagan objects of ancient Bukovina], *Ukraïns'ka istorichna nauka na porozi XX st.* [Ukrainian Historical Science on the threshold of the twentieth century], 2001, T. 3, P. 323–329 [in Ukrainian]; Pyvovarov S. “Seredn'ovichne naselennya mezhyrichchya Verkh'ogo Prutu ta Seredn'ogo Dnistra” (XI – persha polovyna XIII st.) [Medieval population of the country between the Upper Prut and the Middle Dniester (XI-th – the first half of the XIII-th century.)], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2006, P. 217 [in Ukrainian].

Подальші дослідження урочища продовжувалися фахівцями різного рівня кваліфікації, які висловлювали відносно пам'ятки свої судження. Так, огляд “Турецької Криниці” членами громадської екологічної експедиції “Дністер” під керівництвом В. Артюха, дозволив зробити висновок, що: “На вершині плато висотою 60-70 м над Дністром, на краю скельного урвища стоїть насипний курган пірамідальної форми висотою близько 15 м. В плані він має чотирикутну, майже квадратну форму. Довжина сторін периметру – 30-35 м. На вершечку кургану було знайдено велику кількість глиняної обмазки із слідами прутів, а також днище великого кухонного ліпного горщика з сірої глини, характерного для перших віків н.е... На долі, біля скелястого урвища просто під курганом була знайдена штучна, вирубана в гіпсовій породі вертикальна шахта шириною 2×2 і глибиною до 10 м... Призначення цієї шахти поки що неясне”⁹.

На думку іншого дослідника А. Доронькіна, учасника цієї ж експедиції: “Це кам'яно-земляна піраміда (могила) із залишками якоїсь споруди на її вершині... в підніжжі піраміди є чотирикутний вертикальний отвір глибиною до 10 м. Цей комплекс називається по-місцевому Турецька Криниця...”¹⁰. На його переконання, пам'ятка входила в фортифікаційну систему довгих валів, які обороняли регіон від зовнішніх нападів, а Турецька Криниця захищала “найвразливішу ділянку оборони”¹¹.

Значно вагомішими науковими результатами вивчення об'єкту стали спелеоархеологічні дослідження, здійснені відомим буковинським фахівцем із вивчення підземних порожнин Б. Т. Рідусем. Ним встановлено, що колодязь розташовується на схилі ерозійного мису, у верхній частині дністровської стінки. Колодязь прорізає товщу міоценових гіпсів і в нижній частині, на стику з піскуватими вапняками, утворює невелику карстову порожнину у гіпсах (див. рис. № 2). Продовжуючись у пісковику він сягає глибини 14,5 м, але в давнину йшов значно глибше. На його стінках в нижній частині добре збереглися сліди (треки) від інструменту, яким обтесували стіни. Жодних підземних ходів в нижній частині колодязя не зафіксовано, окрім вузьких карстових каналів на глибині близько 11 м. Подальші ро-

боти через загрозу обвалів (над дном нависає велика гіпсова брила) не проводилися і знахідок давніх артефактів не зафіксовано¹². На думку дослідника, остаточне датування і встановлення культурної приналежності цієї підземної споруди можливе лише після подальших археологічних досліджень і досягнення дна підземної споруди¹³.

Нові матеріали, які, можливо, дозволять по іншому поглянути на минуле пам'ятки в уроч. Турецька Криниця, були виявлені співробітниками Чернівецької філії ОАСУ Інституту археології НАН України в 2011 р. під час чергового обстеження об'єкта. На мису, неподалік “криниці”, було закладено декілька шурфів із метою з'ясування стану культурних нашарувань. Подібні шурфи були також закладені і на сусідніх мисах, на віддалі 30-50 м від колодязя.

Поблизу розкопаних експедицією Б. О. Тимошука та І. П. Русанової решток дерев'яної споруди, на глибині 0,4-0,6 м від сучасної поверхні, трапилися дрібні уламки давньоруського посуду і невеликий злиток кольорового металу, вкритий зеленою патиною. За 45 м на схід від основного мису, у шурфі розмірами 1×2 м й глибиною 1 м, були знайдені уламки фрагментів ліпного та гончарного посуду слов'янського, давньоруського та пізньосередньовічного (XVI-XVIII ст.) періодів й вироби із заліза, представлені предметами озброєння, знаряддями праці, побуту тощо (рис. 3). Тут же трапилося ще чотири невеликих аморфних злитки кольорового металу, вкритих патиною. Візуальний огляд злитків показав, що вони мають зернисту будову і складаються із багатьох сплавлених в одне ціле “гранул”, а зелена патина вказувала на присутність в них міді.

Знахідка злитків поставила питання про склад їх металу та його походження. З метою їх з'ясування два найбільших із знайдених злитків (див. рис. № 4) були передані на дослідження у Відділ фізико-природничих методів в археології Інституту археології НАН України. Їх вивчення було проведено на спектрометрі ElvaX компанії “Елватех” старшим науковим співробітником к.і.н. Т. Ю. Гошко, принагідно висловлюємо їй вдячність за проведені дослідження. Елементний склад металу злитків наведений у поданій нижче таблиці.

Табл. 1. Елементний склад злитків металу з уроч. Турецька Криниця.

Злиток № 1 (зразок 1682)		Злиток № 2 (зразок 1683)	
Si	3,677	1,28	Ат.номер 14
P	0,147	—	15
S	0,015	—	16
Cl	0,203	—	17
K	0,112	—	19
Ca	0,294	—	20
Fe	0,165	—	26
Cu	93,89	97,18	29
As	0,17	0,097	33
Ag	0,144	0,0136	47
Sn	0,552	0,415	50
Sb	0,288	0,327	51
Pb	0,343	0,455	82
Co	—	0,107	27

⁹ Artyukh V. “Pam'yatky arkhologii na Dnistri” [Memorials of archeology on the Dniester], *Doslidzhennya Dnistra. 10 rokiv gromads'koyi ekologichnoyi ekspeditsiji «Dnister»* [Study of the Dniester river. 10 years of the civil ecological expedition «Dniester»], L'viv–Kyjiv, 1998, P. 79 [in Ukrainian].

¹⁰ Doron'kin A. “Dovgi valy Seredn'oji techiji Dnistra” [Long shaft of the Middle Dniester River], *Doslidzhennya Dnistra. 10 rokiv gromads'koyi ekologichnoyi ekspeditsiji «Dnister»* [Study of the Dniester river. 10 years of the civil ecological expedition «Dniester»], L'viv–Kyjiv, 1998, P. 107 [in Ukrainian].

¹¹ Ibidem, P. 107, 102–115.

¹² Ridush B. T. “Turets'ka krynytsya – unikal'na pidzemna sporuda v s. Zelena Lypa” [Turetska Krynytsia – a unique subterranean structure in Zelena Lypa], *Visnyk Tsentru bukovynoznavstva. Zb. nauk. prats' naukovo-doslidnogo Tsentru bukovynoznavstva Chernivets'kogo natsional'nogo universytetu imeni Yuriya Fed'kovycha* [Bulletin of the Center of Bukovina Studies. Materials of the Research Center of Bukovina Studies of Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich], 2017, T. 1, P. 14–16, rys. № 1 [in Ukrainian].

¹³ Ibidem, P. 3.

Додатки

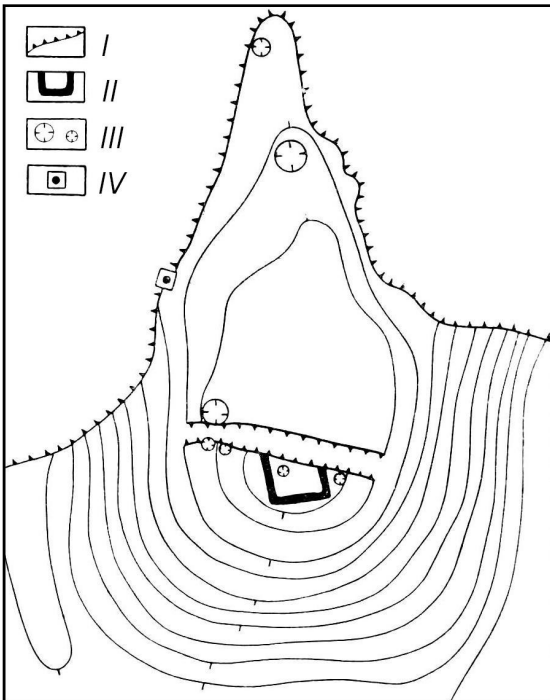

Рис. 1. План об'єкта в уроч. Турецька Криниця біля с. Зелена Ліпа: I – скалистий обрив берега; 2 – рештки наземної споруди; 3 – ями; 4 – сухий колодязь (за Тимощук, 1990).

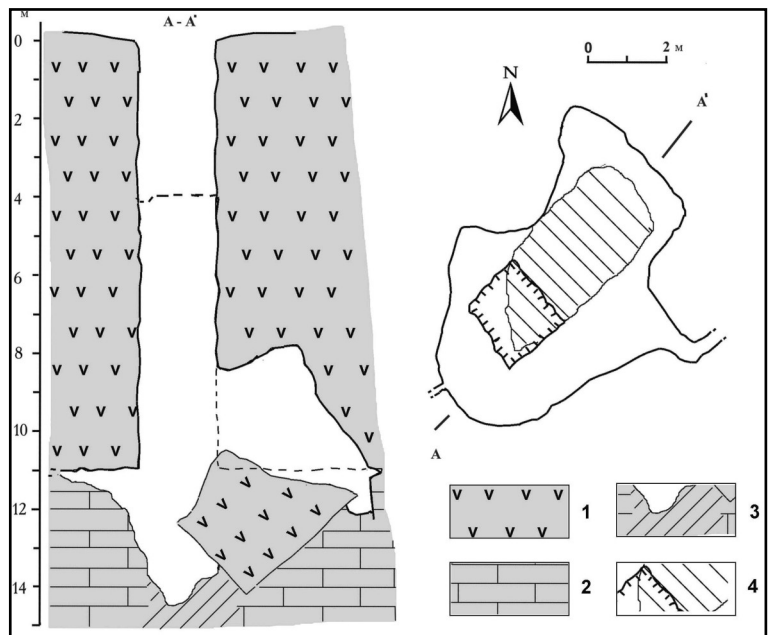

Рис. 2. Профіль (ліворуч) і план (праворуч) Турецької Криниці: 1 – гіпси, 2 – піскуваті вапняки, 3 – рихлий заповнювач; 4 – контур колодязя і брила на дні (за Ридуш, 2017).

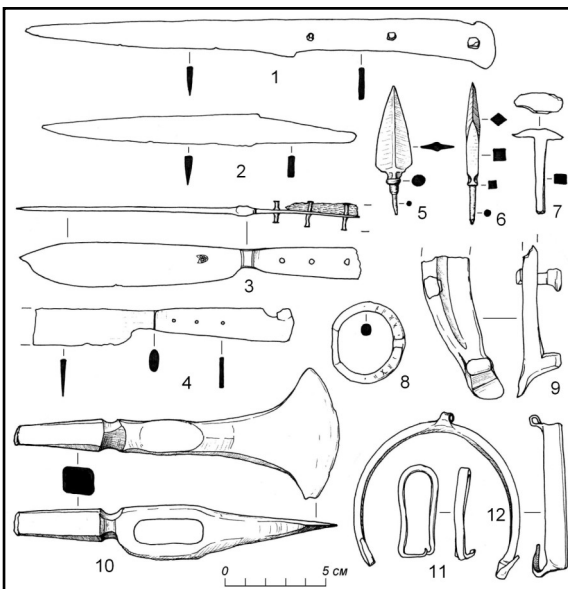

Рис. 3. Рухомий матеріал з уроч. Турецька Криниця та його околиць.

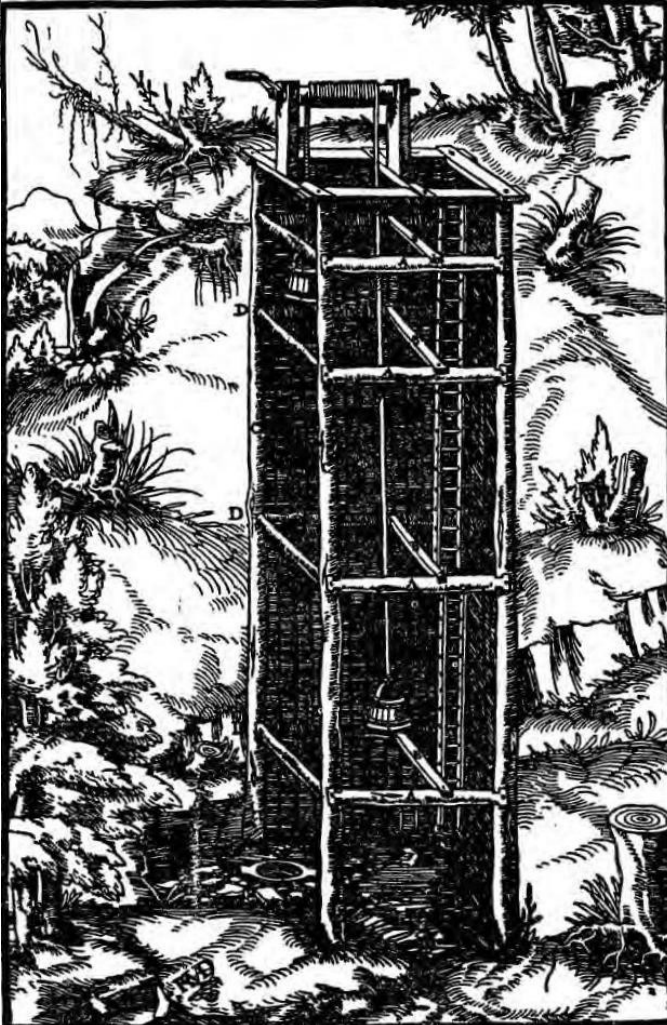
Рис. 4. Злитки кольорового металу з об'єкта в уроч. Турецька Криниця.

Рис. 5. Три вертикальні стволи шахт у напрямку до штольні на гравюрі з праці Георгія Агріколи «Про гірничу справу та металургію» 1550 р.

Рис. № 6. Укріплений дерев'яними колодами ствол шахти на гравюрі з праці Георгія Агріколи.

Спектральний аналіз засвідчив, що злитки складаються практично із чистої міді: 93,89 та 97,18 % та численних домішок інших металів, які не перевищують 0,6 %. Все це дозволяє поставити питання про місцеве добування міді в Середньому Подністров'ї.

Ознайомлення зі спеціальною літературою показує, що у Подністров'ї присутні поклади мідних руд. Так, на Прикарпатті рудопрояви міді зафіксовані у Самбірській і Бориславсько-Покутській підзонах й представлені виходами руд у Надвірні, Делятині, Яблуневі, Трускавці¹⁴. Перше зруденіння зараховане до перспективних площ II ступені, а вміст металу в окремих зразках сягає 9,35 %. Територіально більш близькі відслонення руд виявлено поблизу населених пунктів Городниця, Іване-Злоте, Устечко, Чернелиця, Михальче, Червоноград, Семаківці, Нагоряни й ін., які пов'язані з Устецько-Городницько-Михальцівським міденосним районом мідистих пісковиків¹⁵. Мідна мінералізація приурочена до кількох горизонтів в нижньдевонських червоно- та сіроколірних породах і представлена оксидними (малахіт, азурит) та сульфідними (халькозин, халькопірит, борніт, ковелін) мінералами¹⁶. Вміст металу в дністровських пісковиках коливається в межах 0,1-8 %, а в деяких зразках сягає 18 %¹⁷. Самородна мідь та характерні мінерали-супутники трапляються також у межах Могилів-Подільської площі¹⁹. На думку геологів та археологів, місцеві мідні руди могли розроблятися ще в добу палео-металу.

Виявлені в уроч. Турецька Криниця злитки міді дозволяють припустити, що тут відбувалося металургійне виплавляння металу із руд. Можливо, саме для цього й був прорубаний колодязь (шахта), який доходив до шарів, що були основною сировиною для виплавляння цього металу. Схожій конструкції шахти, наприклад, зображені на гравюрах відомого німецького вченого Георгія Агріколи (див. рис. № 5, 6). Розмір Турецької криниці, зафіксований дослідниками у межах від 1,5×1,5 м до 2,1×2,1 м, приблизно співпадає з давньою гірничою мірою лахтер – німецьким гірничим сажнем (маховим сажнем), який дорівнював орієнтовно 1,7 м й поступово збільшився до 2 м: “В будь-якому випадку, одна така міра є довжиною обох розпростертих рук із шириною грудей, але різні народи надають цій мірі різну довжину”. Очевидно, рештками виробничого процесу є також велика кількість спеченої глини – “обмазки” – на поверхні мису, а знайдені рештки дерев'яної споруди та численні ями, заповнені вугіллям, можуть пов'язуватися із технологічними процесами мідноплавильного виробництва.

Висновки. Питання щодо призначення сухого колодязя біля с. Зелена Липа, відомого в народі як Турецька Криниця, вперше порушив відомий етнограф, мовознавець, письменник і поет О. Афанасьєв-Чужбинський

(1816-1875). Подорожуючи вздовж Дністра, він відвідав урочище, ознайомився з місцевими переказами про давній об'єкт і зауважив перспективність його досліджень. Найбільш значні за обсягом роботи на пам'ятці провели фахівці зі слов'яно-руської археології Б. Тимошук та І. Русанова, які ідентифікували її як язичницьке святилище із жертвним колодязем. На таких засадах складно пояснити здійснене за християнським обрядом поховання, величезну кількість перепеченої до цеглянистого стану обмазки, а також специфічну конструкцію наземної будівлі. Власні думки стосовно штучного походження всього пагорба висловили В. Артох і А. Доронькін. Вони були остаточно спростовані у результаті спелео-археологічних досліджень Б. Рідуша. Матеріали нових обстежень, в т.ч. знахідки аморфних злитків міді, дозволяють припустити, що археологічний об'єкт в уроч. Турецька Криниця на Буковині був пов'язаний із гірничо-металургійною справою давнього населення Подністров'я.

На сьогодні висловлене припущення носить попередній характер, а подальші археологічні роботи в уроч. Турецька Криниця, насамперед розчистка колодязя до дна, обстеження периферії пам'ятки, хімічний аналіз вугільних прошарків, глиняної обмазки, вивчення гірських порід та інших металевих злитків дозволять внести ясність у подальше вирішення даного питання.

Pyvovarov Sergiy, Il'kiv Mykola, Kalinichenko Vitaliy. **New materials about archeo-speleological object in the terrain Turetska Krynytsia in Bukovina. Aim of investigation.** The article describes a multilayered archaeological and speleological object of medieval time near the village Zelena Lipa of Khotyn district, which is located on the high right bank of the Dniester river, in the terrain Turetska Krynytsia (Turkish Well). As a result of the research of the Slavic expedition of the Institute of Archeology of the USSR in 1982 (heads of expedition – I. P. Rusanova, B. O. Tymoshchuk) found materials raykovetska and Kyiv Rus cultures and the archaeological object is identified as a pagan sanctuary with the “idol temple” and sacrificial well. The speleoarcheological study of the object was carried out in the 1980-1990-s by B. T. Ridush. In connection with the specifics of the object for its study different **methods** of research were used: descriptive; generalization – for the analysis of historiography and research history; stratigraphic – to characterize the cultural layers of the object, determine its relative chronology; typological – for the study of individual finds; comparative – for comparing the results of archaeological, written and geological materials. With the help of natural analyzes, in particular spectral, the elemental composition of the metal found on the monument was identified. **Scientific novelty.** The systematization of the results of the study of the object in the thesis has been carried out in the terrain Turetska Krynytsia (Turkish Well) researchers of the pre-revolutionary and soviet times, the period of state independence, and also analyzed the different thoughts on the interpretation of the object. The results of the survey of the area in 2011 by the intelligence detachment under the direction of S. V. Pyvovarov and the results of spectral analyzes

¹⁴“Metallogeniya Ukrainy i Moldavii” [Metallogeny of Ukraine and Moldavia], K., Naukova dumka, 1974, P. 119–120; Khrushchev D.P., Galitskiy L.S. “Perspektivy izucheniya medonosnosti pestrotsvetnykh formatsij USSR” [Prospects for studying the honey content of multicolor formations of the USSR], *Visnyk Akademiji nauk URSS* [Bulletin of the Academy of Sciences of the USSR], 1983, № 3, P. 20–22 [in Russian].

¹⁵“Metallogeniya Ukrainy i Moldavii” [Metallogeny of Ukraine and Moldavia], P. 119–120; “Geologiya i korysni kopalyny Ukrainy. Atlas” [Geology and minerals of Ukraine. Atlas], Kyjiv, 2001, P. 114–115 [in Russian].

¹⁶Klochko V. I., Manichev V. I., Kompanec G. S., Kovalchuk M. S. “Wychoodnie rud miedzi na terenie Ukrainy Zachodniej jako baza surowcowa metalurgii kolorowej w okresie funkcjonowania kultury trypolskiej”, *Folia praehistorica Posnaniensia*, 2002-2003, T. X-XI, P. 49–57 [in Polish].

¹⁷Ibidem, P. 53–54.

¹⁸Pavlyuk V. M., Dovgan' R. M., Pavlyuk O. V. “Zolotonosnist' Mogylyv-Podil's'koji ploschi (Serednye Prydnistrov'ya)” [Gold mineralisation of Mogylyv-Podilska area (Middle Dniester Area)], *Zapysky Ukrajin's'kogo mineralogichnogo tovarystva* [Notes of the Ukrainian Mineralogical Society], 2008, T. 5, P. 89 [in Ukrainian].

¹⁹Agrikola G. “O gornom dele i metallurgii v dvenadsati knigakh” [On mining and metallurgy in twelve books], M., Izd-vo AN SSSR, 1962, P. 83, 555 [in Russian].

of amorphous copper ingots, conducted by T. Y. Goshko, are presented. For the first time, an assumption was made of the connection of the object with the copper smelting business of the ancient population of the region. **Conclusions.** It is proved that human activity in the territory of the object and in its surroundings took place not only in the middle ages, but also in the early new time. Newly-discovered materials, along with other mediated data, allow us to suggest that the object under investigation could be an ancient mining and metallurgical centre.

Key words: arched-speleological object, Turetska Krynytsia (Turkish Well), pagan sanctuary, copper ingots, mining and metallurgical center.

Пивоваров Сергій – доктор історичних наук, професор, заступник Генерального директора з наукової роботи Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Автор і співавтор 10 монографій та близько 400 статей. Коло наукових інтересів: історія України, археологія, краєзнавство, нумізматики.

Pyvovarov Sergiy – Doctor of Historical Sciences, Professor, National Kyiv-Pechersk Historical Cultural Preserve. The author and co-author of 10 monographs and about 400 articles. Research interests: history of Ukraine, archeology, regional studies, numismatics.

Ільків Микола – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор більше сотні публікацій. Коло наукових інтересів: вироби із металу епохи бронзи, старожитності

Хотинської фортеці, археологія Буковини.

Ільків Микола – PhD, Assistant, Department of Ancient and Medieval History and Museology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. The author of over a hundred publications. Research interests: metal products of the Bronze Age, antiquities of the Khotyn fortress, archeology of Bukovina.

Калініченко Віталій – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор близько 100 наукових публікацій. Сфера наукових інтересів: військова історія Першого Болгарського царства, археологія, середньовічна археологія Великої Моравії, Болгарії, Угорщини, Хазарського каганату, Візантії, Скандинавії, Прибалтики та Русі, військова археологія, середньовічне озброєння, археологія Буковини.

Kalinichenko Vitaliy – PhD, Assistant, Department of Ancient and Medieval History and Museology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Author of about 100 scientific publications. Research interests: military history of the First Bulgarian Kingdom, archeology, medieval archeology of Great Moravia, Bulgaria, Hungary, Khazar Kaganate, Byzantium, Scandinavia, Baltic and Rus, military archeology, medieval weapons, archeology of Bukovina.

Received: 20.04.2018

Advance Access Published: June, 2018

© S. Pyvovarov, M. Il'kiv, V. Kalinichenko, 2018